

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

*Толобекова Зарема Шаршенкуловна,
ага кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Инновациялык билим берүү борбору
Эрте өнүгүү жана баиталгыч мектептик билим берүү лабораториясы,
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

*Абакирова Айгул Рыскуловна,
окутуучу,
Азия медициналык институту,
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

**ПРОБЛЕМАЛАРДЫ ЭРТЕ АНЫКТОО ЖАНА АЛАРДЫ ЖОЮУ БОЮНЧА
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ИШТЕР: АКТУАЛДУУЛУГУ,
КӨЙГӨЙЛӨР ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ**

*Толобекова Зарема Шаршенкуловна,
Центр Инновационного образования,
Лаборатория раннего развития и начального школьного образования,
Кыргызская академия образования,
город Бишкек, Кыргызская Республика*

*Абакирова Айгул Рыскуловна,
преподаватель,
Азиатский медицинский институт
город Бишкек, Кыргызская Республика*

**РАБОТА ПО РАННЕМУ ВЫЯВЛЕНИЮ ПРОБЛЕМ И ИХ РЕШЕНИЕ В
КЫРГЫЗСТАНЕ: АКТУАЛЬНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

*Tolobekova Zarema Sharshenkulovna,
leading researcher,
Laboratory Early Development and Primary School Education,
Center for Innovation Education,
Kyrgyz Academy of Education,
Bishkek city, Kyrgyz Republic*

*Abakirova Aigul Ryskulovna,
Teacher,
Asian Medical Institute,
Bishkek city, Kyrgyz Republic*

**EXPERIENCE IN EARLY DETECTION AND EARLY INTERVENTION IN KYRGYZSTAN:
RELEVANCE, PROBLEMS AND PROSPECTS**

Аннотация: Макалада Кыргыз Респуб-ликасында мектепке чейинки курактагы балдардын өнүгүүсүндөгү проблемаларды эрте аныктоо жана аларды четтетүү боюнча көмөк көрсөтүүчү иштердин актуалдуулугу, тажрыйбалары жана келечеги каралган. Аталган маселе учурда актуалдуу болуп саналат, анткени балдардын калыптануусундагы проблема-ларды эрте аныктап, алардын алдын алуу жана жоюу багытында жасалган натыйжалуу аракеттер гана мунун кайрадан кайталанып, өнөкөткө айланбашы үчүн көрүлгөн чаралар болуп, маселенин билим берүү процессине киргизүү ишинин натыйжалуулугун арттырат.

Аннотация: В статье рассматри-ваются проблемы и перспективы по внедрению раннего выявления и их решение в развитии детей дошкольного возраста в Кыргызстане. Данные вопросы являются актуальными в современном обществе, так как своевременная и грамотно организо-ванная работа по данному направлению способна предупредить появление вторич-ных отклонений детей с особенностями развития и позволяет более эффективно включить их в образовательный процесс.

Annotation: This article discusses the work on early detection and early intervention in Kyrgyzstan. This problem is relevant in modern society, since timely and well-organized early detection and early intervention can prevent the appearance of secondary deviations in the features of children's development at an early age and the possibility of inclusion in the educational stream and will help children to adapt in later life in society. The article discusses the problems and prospects for the implementation of early detection and early intervention.

Түйүндүү сөздөр: эрте аныктоо, эрте көмөк көрсөтүү, экинчи четтөө (бузулушу), когнитивдик өнүгүү, ортопедиялык кийли-гишүү, кам көрүү.

Ключевые слова: раннее выявление, раннее вмешательство, вторичные откло-нения, когнитивное развитие, ортопеди-ческие вмешательства, уход.

Key words: early identification, early intervention, secondary deviations, cognitive development, orthopedic interventions, care.

Киришүү. Учурда балдардын ымыркай кезиндеги калыптанышынын жана өнү-гүүсүнүн бузулушун эрте аныктоо проб-лемасы актуалдуу бойдон турат, анткени республикада өнүгүүсүндө кемчиликтери бар жаңы төрөлгөн балдардын саны акырындык менен көбөйүп жаткандыгы байкалат. Андыктан медициналык, психологиялык-педагогикалык каражаттар жана методдор аркылуу бул процессти алдын алуу боюнча изилдөөлөрдүн жүргүзүлүшү талап кылынат. Кантсе да ымыркай баланын төрөлгөндөн үч жашка чейинки курагы анын социалдык, когнитивдик, сүйлөө (речтик) жана кыймыл-аракетинин өнүгүшүндө эң маанилүү курак экенин эске алуу зарыл. Бул куракта пайда болгон өнүгүүнүн ар кандай четтөөлөрү баланын кийинки курактардагы кыймыл-аракетинин, психикалык жана сүйлөө функцияларынын бузулушуна алып келиши мүмкүн. Эрте курак, бүт организмде жана өзгөчө нерв системасында пластикалык жана олуттуу компенсациялык мүмкүнчүлүктөр менен мүнөздөлөт. Ар кандай патогендик факторлордун терс таасиринин кесепеттерин азайтууга мүмкүнчүлүк түзөт. Демек, мээнин пластикасы ымыркайдын өнүгүүсүндө бузулган же артта калган (калыптанбай калган) функцияларды оңдоо үчүн чоң мүмкүнчүлүктөрдү аныктайт. Эрте көрүлгөн медициналык, психологиялык жана педаго-гикалык жардам баланын психофизикалык өнүгүүсүндөгү бузулууларды натыйжалуу компенсациялоого жана ошону менен бирге андай кемчилдиктердин кайталанууларын азайтуу же алдын алууга мүмкүндүк берет.

Макаланын максаты. «Ымыркайдын калыптанышындагы жана өнүгүшүндөгү кемчилдиктерди эрте аныктоо жана аларды жоюуга багытталган кийлигишүү чаралары» түшүнүгүн изилдөө жана бул багытта өлкөдө жүргүзүлүп жаткан тажрыйбаларды үйрө-нүү.

Макаланын милдети. Өлкөдө «эрте аныктоо жана кийлигишүү» түшүнүгүнүн системасын киргизүү практикасын изилдөө.

Негизги мазмуну. Кыргыз Республикасында «эрте аныктоону жана интервенцияны» киргизүү, 2019-2023-жылдарга карата Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү Концепциясы [1] жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн үй-бүлөнү колдоо программасы сыяктуу ченемдик-укуктук документтерге таянылып, 2018-2028-жылдарга карата Балдарды коргоо программасы [2] сыяктуу документтер анализденди. Изилдөөбүздө көптөгөн өлкөлөрдө «эрте кийлигишүү» кызматтарын өнүктүрүү тажрыйбасы жана буга тиешелүү болгон ар кандай билим берүү программалары анализге алынды. Мындан тышкары, алгачкы интервенция идеялары Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо, Д. Локк жана башка окумуштуулардын жана педагогдордун эмгектеринде кездешип, ушундан улам тарыхый тажрыйбага таянууга мүмкүндүк берет. Эрте интервенция идеялары жана программаларды ишке ашыруунун практикалык тажрыйбасы майыптуулуктун медициналык моделинен социалдык моделге акырындык менен өтүүгө мүмкүндүк берди. Ошого жараша өзгөчө муктаждыгы бар балдарга кызмат көрсөтүүнүн максаты жана мүнөзү өзгөрдү. Эрте кийлигишүү – бул тобокелге кабылган же эрте өнүгүүсү чектелген баланын бардык негизги көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган ыкма. Биз мында ошолорго кайрылабыз:

- кыймылдоо жөндөмдөрү (оюнчуктарга жетүү жана алуу, бурулуп, сойлоп чыгуу, басуу);
- коммуникация көндүмдөрү (угуу, түшүнүү, баарлашуу);
- когнитивдик көндүмдөр (берилген тапшырмаларды чечүү);
- социалдык жана эмоционалдык көндүмдөр (ойноо, башкалар менен баарлашуу, сезимдерин билдирүү);
- өзүн-өзү тейлөө жөндөмдөрү (тамактануу, кийинүү, жуунуу);

Эрте кийлигишүү кызматтары үй-бүлөгө да жардам бере алат:

- балага карата эң жакшы кам көрүү;
- баланын өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү.

Эрте кийлигишүүнүн баалуулугу айланадагы дүйнөнү таанып билүү жана анда жашоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү менен мүнөздөлөт [3]. Эрте кийлигишүү – бул өнүгүүсүндө кемчиликтери бар же биологиялык же социалдык факторлордон улам майыптыктын пайда болуу коркунучунда турган жаш балдары бар үй-бүлөлөр үчүн билим берүү, дарылоо жана медициналык кызмат көрсөтүүлөрдүн комплекси. Көбүнчө, бала төрөлгөндөн баштап, балага «эрте кийлигишүү» программасы керек экени айкын болот. Бул көбүнчө тубаса кемчилдиктери бар балдарга, ара төрөлгөн, салмагы аз төрөлгөн балдарга же төрөлгөндөн кийин дароо операция жасалган балдарга тиешелүү. Ооруканадан чыккандан кийин да ата-энелер баланы келечекте кантип өнүктүрүү керектиги боюнча «эрте кийлигишүү» боюнча адистердин кеңешине муктаж. Кыргызстанда бул маселени чечүү боюнча жылыштар бар. Алсак, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-2016-жылдарга Иш-чаралар планын ишке ашыруунун алкагында ЮНИСЕФтин колдоосу менен өнүгүүсүндө кемчиликтери бар балдарды реабилитациялоого багытталган «Эрте кийлигишүү» долбоору боюнча иш-чаралар планы, ошондой эле медицина кызматкерлери, мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын адистери жана ата-энелер үчүн төрөлгөндөн баштап 3 жашка чейинки балдардын өнүгүү жана билим берүү стандарты, балдардын эрте куракта өнүгүүсүнүн артта калышын аныктоо үчүн колдонулушу мүмкүн болгон көрсөткүчтөрдү камтыган. Мындан тышкары, далилдүү медицинанын принциптеринин негизинде церебралдык шал оорусунун клиникалык протоколу, ошондой эле энелер үчүн маалымат баракчалары иштелип чыккан. Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо министрлиги балдарга медициналык-санитардык жардам көрсөтүүнү жакшыртуу жана балдардын өнүгүүсүнүн артта калууларын эрте аныктоо максатында

ҮМБ/КСП жана ФАП деңгээлинде блок-схемасынын «Башкы медициналык-санитардык жардам деңгээлинде 0-18 жаштагы дени сак балдардын мониторинги», ошондой эле «Үйгө баруу» программасы ишке ашырылууда. ЮНИСЕФтин колдоосу менен «Балдардын эрте курактагы өнүгүүсүнө мониторинг жүргүзүү боюнча эл аралык колдонмолорду» ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлиги майып балдарды дарылоо, диагностикалоо жана андан ары реабилитациялоо боюнча клиникалык протоколдорду иштеп чыккан: 19 жашка чейинки адамдарда аутистикалык спектрдин бузулушунун диагностикасы жана дарылоо, «Балдар менен өспүрүмдөрдүн жаңы психоактивдүү заттардын коомдук психикалык ден соолук кызматтарын» ишке ашыруу иштери жүргүзүлөт. Диагностика, дарылоо жана алдын алуу жумуштары. Жогорудагы документтин негизинде балдардын ден соолугун өнүктүрүү боюнча стандарттарды жана сунуштарды камтыган «Төрөлгөндөн 3 жашка чейинки балдардын эрте өнүгүүсүнүн усулдук көрсөтмөлөрү» жана «Туулгандан 7 жашка чейинки балдардын өнүгүү күндөлүгү» иштелип чыккан. «Ошого ылайык, мындай масштабдуу изилдөөлөргө кошумча адам ресурстары, биринчи кезекте университеттин профессорлору тартылып, алар мындай изилдөөлөрдүн биргелешип аткаруучуларына айланышат». [5, 29-б.]. «Эрте кийлигишүү» программалары боюнча атайын окуулардан өткөн адистер, практиктер бейөкмөт уюмдарды жана ата-энелер ассоциацияларын тартуу аркылуу өнүгүүсү артта калган балдарга (анын ичинде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарга) ар кандай кызматтарды көрсөтүшөт. Бул иш боюнча стратегиялык өнөктөш болуп физиология институтунун «Инклюзиянын биологиялык жана социалдык негиздери» илимий-билим берүү борбору иштейт. РФ Илимдер академиясынын өкүлү И.П. Павлова менен «Өзгөчө муктаждыктары бар балдарга эрте жардам жана колдоо көрсөтүү» багытында илимий-практикалык кызматташтык жөнүндө

келишим түзүлгөн. Институттун илимий консультанты Е.В.Кожевникованын тышкы байланыштар жана иш-чаралар боюнча координаторунун жигердүү ишин, ошондой эле эрте балалык интервенция боюнча эл аралык эксперт, Санкт-Петербург Эрте интервенция институтунун негиздөөчүсү А.А. Самарина менен биргеликте иш жүргүзүлөт.

Эрте кийлигишүү боюнча жүргүзүлүп жаткан аракеттерге карабастан, изилдөө, өзгөчө региондордо бул чөйрөдө кызматтарды көрсөтүүнү уюштурууда бирдиктүү моделдин, мамилелердин, нормалардын жана стандарттардын, ошондой эле ар кандай бөлүмдөрдүн ишин координациялоонун дагы эле жок экендиги аныкталды. Жогоруда айтылгандарга байланыштуу, биз эрте кийлигишүү проблемаларын чечүүнүн келечегин төмөндөгүлөрдөн көрөбүз:

- иштеп жаткан уюмдардын базасында маршруттук баракчаны иштеп чыгуу зарыл (бул жерде өнүгүүсү артта калган баланы жөнөтүү керек), анда тиешелүү медициналык-реабилитациялык жана социалдык кызматтар төмөнкү деңгээлдер боюнча көрсөтүлүшү керек: квалификациялуу медициналык жардам, анын ичинде хирургиялык / ортопедиялык кийлигишүүлөр жана узак мөөнөттүү калыбына келтирүү);

- (өнүгүүсү артта калган балдарды коштоп жүргөндөр) көп тармактуу адистерден турган команданы түзүү: психолог, педиатр, физиотерапевт, логопед, дефектолог, соцпедагог, ошондой эле көрсөткүчтөр боюнча башка адистер;

- Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин жана Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин иштеп жаткан уюмдарынын базасында Эрте кийлигишүү борборлорун/кабинеттерин түзүү;

- эрте аныктоо жана кийлигишүү боюнча трансдисциплинардык адистер үчүн биргелешкен окуу курсун иштеп чыгуу;

- мугалимдерди даярдоо, кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу үчүн «эрте кийлигишүү» курсун иштеп чыгуу;

- мектепке чейинки курактагы балдардын тубаса кемтиктерин жана психофизикалык өнүгүүсүнүн бузулушун эрте аныктоо жолу менен майыптыктын өсүшүн алдын алуу максатында (баланы эрте диагностикалоонун жана эрте куракта реабилитациялоонун инновациялык ыкмаларын жана технологияларын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү);

- гендердик аспектилерди эске алуу менен өнүгүүнүн алгачкы этабында майып балдарды колдоого багытталган иш-чараларды ишке ашыруу үчүн мамлекеттик органдардын, ӨЭУлардын секторлор аралык өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуу;

- кошуунун индексин иштеп чыгуу;

- региондордо ресурстук борборлорду (күндүк) реабилитациялоо жана алардын программаларын түзүү;

- саясатты маалымдоо жана алдыңкы тажрыйбаларды колдонуу үчүн инклюзивдик билим берүү боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүү;

- эрте аныктоонун жана кийлигишүүнү өнүктүрүүнүн баалуулугу жана маанилүүлүгү жөнүндө коомчулуктун маалымдуулугун жогорулатуу механизмин иштеп чыгуу жана ишке ашыруу [4].

Кыргызстанда эрте интервенция кызматтары бөлүкчөлөр менен берилгендиктен, биринчи этапта өзүнчө пилоттук долбоорду иштеп чыгууну болжолдоо менен эрте кийлигишүүнүн улуттук системасын түзүү боюнча стратегиялык планды иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу маанилүү. Пилоттук долбоор иштеп жаткан кызматтарды жана эрте кийлигишүү бөлмөлөрүн айкалыштырууга, аларды мамлекеттин эсебинен иштеп чыгуучу жаңы эрте кийлигишүү структуралары менен толуктоого, эрте аныктоо системасын жана эрте кийлигишүү системасын координациялоого мүмкүндүк берет. Пилоттук моделди тестирлөө мүмкүнчүлүктөрдү жана кыйынчылыктарды аныктоого, бардык механизмдерди иштеп чыгууга, далилденген моделди андан ары башка аймактарга жайылтуу үчүн тажрыйбаны сүрөттөөгө жардам берет. Мындай иштерди жүргүзүү профессионалдык жана административдик

күч-аракеттерди бириктирүүнү, бардык ведомстволордун, мамлекеттик жана өкмөттүк эмес уюмдардын өз ара аракеттенүүсүн жана координациясын талап кылат.

Корутунду. Баланын өнүгүшүндөгү кемчилдиктерди эрте аныктоо жана кийлигишүү программасын иштеп чыгуу үчүн төмөнкү кадамдарды жасоо сунуш кылынат. Бул иштер боюнча бирдиктүү Координациялык кеңешти түзүү, «эрте аныктоо жана кийлигишүү» боюнча программанын долбоорун иштеп чыгуу үчүн атайын топ түзүү, андагы практиктер жана эксперттер, социалдык иш боюнча адистер, өнүктүрүүчү педиатрлар ал топтун курамын түзүүчүлөр болмокчу. Буларга мугалим – логопед, физиотерапевт, психолог, невропатолог, аудиолог, окулист, ортопед, эмгек терапевти сыяктуу зарыл адистер да тартылышы мүмкүн.

Адабияттар:

1. 2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы. (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 19-июлундагы № 360 токтомуна) / [Электрондук ресурс] / <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/14591/10?cl=ky-kg&mode=tekst>
2. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-2028-жылдарга үй-бүлөнү колдоо жана балдарды коргоо боюнча программасы. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 14-августундагы № 479 токтому менен бекитилген / [Электрондук ресурс] / <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/100204>
3. Наталья Доброва-Крол. Эрте кийлигишүү – бул эл аралык тажрыйба. Бириккен Улуттар Уюмунун Эл аралык балдар фонду (ЮНИСЕФ). – С. 49.
4. «Ишенимдүү баштоо» программасына эрте кийлигишүүнүн этаптары. Ата-эненин жол көрсөткүчү. - Программанын сайты. Президенттик гранттар фондусу – Москва, – 26 с.

5. Добаев К.Д., Мавлянов А.С. / Кыргыз билим берүү академиясынын Кыргызстандагы илим: негизги жарчысы / – Б., 2016. – №1 (37). – С. 27-тенденциялар жана өнүгүү проблемалары 37.

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты